

Het persoonlijk gewicht in politiek en wetenschap.

De aan de biografen voorgelegde vragen van de discussiedag zijn¹:

- Heeft een studie over één geleerde wel betekenis voor onderzoek naar de ontwikkeling van de wetenschapsbeoefening?
- Hoe is de invloed van één persoon op politiek-maatschappelijke ontwikkelingen vast te stellen?
- Hoe kwam uw biografie in de praktijk tot stand? Wat valt daarvan te leren?

Het gaat om vragen op een niveau boven ons dagelijkse werk en zijn tastbare resultaten.

De ene vraag ligt me meer dan de andere. Zo zou het antwoord op de eerste vraag eenvoudigweg kunnen zijn dat het tal van biografieën en studies zijn die gezamenlijk licht op de ontwikkeling van de wetenschapsbeoefening werpen. Ik stel me die vraag niet als ik een beeld probeer te geven van een boeiend en vooraanstaand natuurwetenschapsman. Ik doe mijn best, laat anderen dat evenzeer doen.

Ook de tweede vraag is voor iemand zoals Minnaert te ingewikkeld. Ik stel vast dat mijn hoofdpersoon deel uitmaakte van de Vlaamse intelligentsia van 1914 en dat hij net als literaire strijdmakers zoals Paul van Ostayen, Willem Elsschot, Richard Minne of Felix Timmermans geen enkele boodschap meer had aan de staat België. Hij heeft echter door de uiterste radicaliteit van zijn anti-Belgische streven een ontwikkeling in gang gezet die vandaag de dag nog naspeurbaar is. Er waren niet veel mannen die in het Gent van oktober 1914 *Jong Vlaanderen* hebben opgericht: een Nederlandse dominee en twee handenvol Vlamingen. De tomeloze Minnaert was present. Misschien was het zonder hem anders gelopen. Elke medestander telde in dat bange uur dat men met de hulp van de Duitse bezetter de oorlog verklaarde aan België, zoals men ook elders in Europa de oorlog aangreep voor de nationale bevrijding van Ierland (van onderdrukker Engeland) of voor die van Servië en Tsjechië (van onderdrukker Oostenrijk) of voor de omverwerping van het tsaristische juk. Is er niet meer aan te wijzen? Men kan in geringe mate spreken van een 'school' van Minnaert in de astronomie en de natuurkundedidactiek. Maar de onmiddellijke inwerking op 'de geschiedenis' is slechts weggelegd voor de grootste goden onder de politici (Colijn, Napoleon) en de wetenschapsmensen (Galilei, Newton). Gewone 'giganten' zoals Marcel Minnaert zijn de pioniers van een wetenschapsgebied, wiens werk na verloop van tijd gaat behoren tot de alledaagse, zich cumulatief ontwikkelende, wetenschap. Daarin ligt een verschil besloten met de groten en wat minder groten uit kunst en literatuur, van wie een schilderij, boek of gedicht voor zichzelf kan blijven spreken.

Het lijkt me verstandig dat ik me concentreer op het wordingsproces van mijn biografie van de astrofysicus Marcel Minnaert, in de woorden van Ed van der Heuvel, een vooraanstaande astronoom anno 2004, "één der grootste natuurwetenschappelijke onderzoekers die de Nederlanden hebben voortgebracht" (NRC/ Handelsblad, 3 mei 2003). Dat is dan tegelijk het wordingsproces van deze biograaf.

Ik doe dat in drie tranches:

- Eerst bied ik u een beeld, geholpen door een diapresentatie, van de omslachtige manier waarop ik tot een biografie van Marcel Minnaert heb besloten;
- Vervolgens ga ik met behulp van het *Biografie Bulletin* in op mijn oriëntatie op het métier van de biografie, waarin ik als historicus een debutant was;
- Ten slotte wil ik aan de hand van enkele passages uit mijn boek toelichten wat ik versta onder de term 'humanistische' biografie, zij het dat ik daarbij de uiteenzetting van de Zweed Thomas Söderqvist moet introduceren.

1. Hoe mijn 'eeuw van Minnaert' veranderde in een biografie;

De fascinatie voor de astronoom Marcel Minnaert (1893-1970) vloeit voort uit het werk aan mijn dissertatie. Die ging over het *Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers* (1946-1980). Minnaert was voorzitter van dat ethische *Verbond* op het moment dat de Koude Oorlog uitbrak. Velen van deze wetenschapsmensen, een vijfhonderd in getal, wensten zich na WO II bezig te houden met *constructieve* wetenschapsbeoefening en het welslagen van de Verenigde Naties en verzetten zich tegen een nieuwe wapenwedloop die ook het kernwapen zou betreffen. Ik heb de activiteiten van dat *Verbond* beschreven als een geschiedschrijving van een zich steeds vernieuwende en ontwikkelende *organisatie*. Ik besloot in de eindfase van het proefschrift tot twee aanvullende publicaties: tot een drieluik over ‘Wetenschap en Samenleving’.

De intellectuelen van de eerste golf van dit VWO boeiden me. Ik wilde met één van hen de vorige eeuw doorlopen en in retrospectief zijn ‘progressieve’ stellingnamen doorlichten. Dat zou me confronteren met de argumenten van een Nederlandse vertegenwoordiger van de linkse, natuurwetenschappelijke intelligentsia, dus met een vriend en geestverwant van mensen zoals J. Desmond Bernal, Julian Huxley, Jan Romein en Irène Curie. Ik had de tien hoofdstukken van mijn dissertatie laten uitlopen op biografische schetsen van ‘prototypes’ uit de behandelde perioden. De Vlaamse Nederlander Marcel Minnaert was één van hen. Hij leek me de boeiendste figuur voor een biografie. Een man met de priesterlijke opvatting van wetenschap, die zo kenmerkend was voor veel wetenschapsmensen uit het Interbellum. Ik wilde het *sociologische* perspectief van mijn eerste boek binnenste buiten keren: wat waren dat voor mensen die zich in hun vrije tijd hadden bekommerd over de ethiek van de wetenschapsbeoefening? Aan de hand van het *persoonlijke* perspectief van Minnaert zou de lezer zich daarvan een beeld kunnen vormen. Ik wist niet wat er voor een biografie allemaal kwam kijken: al doende zou ik leren.

Daarna wilde ik een afsluitend boek schrijven over de organisatie van jonge intellectuelen waarmee ‘mijn’ *Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers* eind jaren zeventig was gefuseerd: de *Bond voor Wetenschappelijke Arbeiders* (BWA). Weer moest het gaan om reflectie op standpunten en beweegredenen van individueel en collectief engagement van wetenschapsmensen: nu zou het perspectief *cultuurhistorisch* moeten zijn en het zou zich tot in het heden moeten uitstrekken. Waar de inspiratiebron voor een deel ‘marxistisch’ was geweest, zal het erom gaan me te verstaan met de situatie van die jaren en eventuele gevolgen van die opstand na dertig jaar. Ik verzamel thans archieven en ik leg de nodige contacten. De drie boeken moeten samen een ‘niche’ vormen in het historische domein, die ik na mijn vervroegde pensionering vanuit een cultuurhistorische invalshoek verder zou kunnen exploiteren. Een herhaalde keuze voor een biografie zou ik in dat kader niet bij voorbaat willen uitsluiten.

Ik wilde dus *de eeuw van Minnaert* doornemen. Het was me bekend dat hij eind jaren dertig reeds een gevierd astrofysicus was. Hoe kwam het dat hij na 1945 de ontwikkeling van de wetenschap niet langer aan de politici had willen overlaten? Destijds liet ik de interviews met de bejaarde grondleggers van het *Verbond* uitlopen op gesprekken over Minnaert. Ik schreef voor *Natuur & Techniek* en *Zenit* (1993) biografische schetsen naar aanleiding van zijn honderdste geboortedag. Toen het College van Bestuur van de Utrechtse universiteit besloot om het nieuwe gebouw voor natuurwetenschappelijk onderwijs en onderzoek naar Minnaert te vernoemen, kreeg ik de opdracht voor de brochure *Marcel Minnaert: een leven lang leraar* (1998). Ik maakte kennis met zijn naaste familieleden, interviewde zijn collega’s en promovendi en exploreerde het werkterrein voor een biografie.

De vondsten van de exploratie:

Bij die exploratie deed ik inzichten op, die mijn opzet fundamenteel wijzigden. Ik geef de belangrijkste ‘vondsten’ hier weer:

De *eerste* betref de informatie over de jeugd van Minnaert. Op bezoek bij diens jongste zoon Boudewijn in Sydney legde die me een stapeltje Dagboeken voor van zijn grootouders. Jozef Minnaert had bij de geboorte van zijn enige kind een notitieboek gewijd aan en tevens bestemd voor Marcel. Na zijn vroege dood, het kind was bijna tien jaar, nam de moeder dat schrijfwerk over. Er waren 1.300 geschreven pagina's beschikbaar die licht wierpen op de wisselwerking tussen de Vlaamse opvoeders en de opgevoede. Twee beroepspedagogen hadden hun professionele aandacht aan hun oogappel gewijd. Zij gaven veel, maar eisten niet minder. Vooral de gefrustreerde vader, gemankeerd medicus, wierp zich op de intellectuele ontwikkeling van het kind, en schrok soms van het verbluffende resultaat. De Dagboeken beschreven de vorming van Marcel. Toen de vader stierf, schreef hij in een verplichtend 'Testament' de jongen diens levensloop voor.

De moeder nam het ogenschijnlijk iets lichter en ging veel op reis met haar geliefde zoon. Zo bezochten ze samen *Der Ring* in Bayreuth, en begeleidde Marcel op de piano Wagners fragmenten bij zijn lezingen voor de Gentse culturele elite. De jongen werd overvoerd met cultuur en wetenschap, en bleek als puber extreem gevoelig te zijn voor de onderdrukking van de Nederlandse taal en cultuur. Hij ontpopte zich, in dezen aangevuurd door Vlaamsgezinde docenten, tot een fanatiek 'flamingant' voor wie in 1914 de vrijmaking van Vlaanderen zwaarder telde dan de Duitse verovering van de 'verdruckerstaat' België. De moeder volgde hem daarin.

Toen zoon en moeder Minnaert eind 1918 naar Nederland vluchtten om de franskiljonse furie te ontlopen, had de 25-jarige Marcel naast zijn dissertatie in de kwantitatieve biologie van 1914 al tientallen artikelen en lezingen op naam. De onderwerpen varieerden van Beethoven tot de Scandinavische talen, van de inwerking van het licht op de plantengroei tot de noodzaak van de stichting van een Vlaamse Hogeschool.

Een *tweede* vondst had te maken met de rol van Minnaert in het Vlaamse 'activisme', dat wil zeggen de samenwerking met de Duitse bezetter voor Vlaamsgezinde doeleinden, tijdens de Eerste Wereldoorlog. Die bleek belangrijker te zijn dan ik had vermoed. De Gentse stroming van Minnaert, de *Jong Vlamingen*, is de meest geruchtmakende: in studies zoals *Het Aktivistisch Avontuur* (1991) van de historicus-germanist D. Vanacker is Minnaert geen secundant maar een hoofdrolspeler. Minnaert verdedigde zijn politieke 'activisme' in een verweerschrift: *De verdeling van de arbeid en het nationaliteitsbeginsel* (1916). Ik moest me bijgevolg diepgaand bezighouden met de Vlaamse Beweging, en heb dat beschouwd als een stimulerende uitdaging.

De *structuur* voor het Deel I van mijn biografie, *Vlaanderen*, lag op grond van het vele egomateriaal al klaar. Het ging om opvoeding, jeugd, puberteit en adolescentie: dat was Minnaert zelf. Het ging om zijn milieu, de familie, de school, de studentenverbanden, de flamingante groepen en de schreeuw om een *Verlosser* toen de Vlaamse zaak in het jaar 1913-1914 door de parlementaire politiek werd verraden: het verklaarde enigszins de haat van de 21-jarige tegen het walgelijke, Franssprekende België dat hem de keel dichtkneep. Toen volgde, door niemand vermoed, het binnenvallen van de Duitse bezetter in het land, compleet met zijn oorlogsmisdaden maar ogenschijnlijk bereid om de Vlamingen eindelijk de Vlaamse Hogeschool te Gent én een zelfstandig Vlaanderen te schenken. Micro-, meso- en macroniveau schoven over elkaar heen; er was geen twijfel mogelijk: de laatste jaren zouden een uiterste verscherping van de persoonlijke problematiek opleveren. Met zijn 25 jaar kon Minnaert in de herfst van 1918 langs het hoogspanningsnet van duizenden Volts naar Nederland komen: hij ontliet daarmee zijn berechting, maar niet de verwoesting van hun huis en van zijn vele bezittingen aan de Gentse Parklaan.

In Nederland startte Deel II, in steden zoals Zeist, Soest, Bilthoven en Utrecht waar zoon en moeder zich vestigden. De *derde* vondst van de exploratie had betrekking op het

wetenschappelijke werk. Ik kende ‘Minnaert’ van de drie delen van diens *De Natuurkunde van 't Vrije Veld*, die ik bij de heruitgave van rond 1970 zelf had aangeschaft. De biografische schets in mijn dissertatie maakte gewag van zijn uitnemendheid als astronoom en als popularisator van de natuurwetenschap. Uit het archiefmateriaal en zijn wetenschappelijke publicaties kwam Minnaert naar voren als een *pionier* van de astrofysica, al in de jaren dertig één van de vooraanstaande leden van de *International Astronomical Union*.

Hij kreeg als jongeman een in eerste instantie onbetaalde werkplek op het *Heliofysisch Instituut* van de Universiteit van Utrecht. Vier jaar later confronteerde hij de astronomische gemeenschap in de wereld met een *eenheid* voor de intensiteit van geabsorbeerd sterrenlicht: de *equivalente breedte*, die meer dan een kwart eeuw later inderdaad in zijn formuleringen de internationale standaard is geworden. Vooral in de periode tussen 1925 en 1940 deed hij baanbrekend onderzoek. De biograaf moest daarom op de inhoud van zijn werk én op enkele wetenschapshistorische vraagstellingen ingaan. Oorspronkelijk had ik Minnaert eenvoudigweg gekozen als voorbeeld van ‘een’ vooraanstaand Groot-Nederlands wetenschapsman, wiens maatschappelijk engagement primair een biografie rechtvaardigde. Nu bleek hij niet slechts prominent aanwezig te zijn in de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* maar tevens, als een van de schaarse Nederlanders, in de *Encyclopedia Britannica*. Hij kreeg de hoogste onderscheidingen van de astronomie, die immers geen Nobelprijs kent: de Britse *Gold Medal* en de Amerikaanse *Bruce Medal*. Zijn Utrechtse team produceerde in navolging van illustere voorgangers zoals de Duitser Kirchhoff en de Amerikaan Rowland een *Atlas* (1940) en een *Tabel* (1966) van het Zonnenspectrum die nog steeds worden geraadpleegd.

Tenslotte deed ik een *vierde* ontdekking. Die was heel aangenaam voor iemand als ik die vijfendertig jaar doceert in de natuurwetenschap en affiniteit heeft met het leraarschap in het algemeen. Minnaert had zich als één van de eersten intensief beziggehouden met de opvoedkundige aspecten van de natuurwetenschappen en met de inrichting van de leraarsopleiding aan de universiteiten. Hij maakte deel uit van de ontluikende beweging tot vernieuwing van het onderwijs, voelde zich tijdens de Eerste Wereldoorlog betrokken bij het werk van de Zweedse Ellen Key, de Haagse Jan Ligthart en de Russische Tatiana Ehrenfest-Afanasjeva, en streed na WO II samen met de wiskundige Hans Freudenthal voor een aantrekkelijker aanpak van het onderwijs in de wis-, natuur- en sterrenkunde. Ik begon te begrijpen dat zijn didactische principes ook aanwezig waren in zijn magnum opus *De Natuurkunde van 't Vrije Veld*: in dat drieluik dat hij tussen 1936 en 1940 schreef, stond de wisselwerking centraal tussen natuurbeleving, verwondering, observatievermogen, esthetiek, literatuur en wetenschap.

De keuze voor het genre van de biografie:

De figuur van Minnaert was veelzijdiger en gecompliceerder dan ik me had voorgesteld toen ik vanuit mijn persoonlijke beweegredenen op zijn persoon stuitte. Als mens, als flamingant, als wetenschapsman en als didacticus was hij voor mij een buitengewoon boeiende figuur geworden. Hij kon niet als sjabloon dienen voor mijn vooropgezette ideeën, maar hij moest als unieke en fascinerende persoonlijkheid tot zijn recht komen. Dat was voortaan mijn opgave. *Ik was biograaf geworden.*

En weer schoven in Deel II de niveaus over elkaar heen: in die jaren tussen 1918 en 1945 ontwikkelde hij zich als wetenschapsman, bleef hij trouw aan Vlaanderen, trouwde hij en stichtte hij een gezin, werd hij benoemd als hoogleraar, eerst in Chicago en met die dreiging op de achtergrond in allerijl in Utrecht, brak hij door naar de wereldtop, kreeg hij een eigen Sterrenkundig Instituut. Op het moment dat hij naar de nieuwe Sterrenwacht aan het verhuizen was, brak opnieuw een Wereldoorlog uit. Dit keer trof die hem als antifascist en democraat en werd hij twee jaar gegijzeld in Sint Michielsgestel. De oorlog onderbrak zijn frenetieke carrière, opende noodgedwongen andere gezichtsvelden voor hem zoals

geschiedenis en filosofie, en bewoog hem tot een naoorlogs optreden in de politieke arena. Ze verergerde ook de crisis in zijn gezinsleven en bracht hem aan de rand van de hongerdood.

De structuur van de biografie: drie gelijkwaardige Delen:

Met zijn 52 jaar ging Minnaert in 1945 een periode in waarin hij tegelijkertijd actief was op wetenschappelijk, didactisch, filosofisch, historisch, politiek en sociaal gebied. In die combinatie lag zijn kracht en zijn uitstraling: vandaar dat die *verstrengeling* de specifieke invalshoek van Deel III, zijn laatste levensfase, moest worden. Minnaerts leven deelde zich na de exploratie van de bronnen ‘spontaan’ op in drie gelijkwaardige *Delen* van een kwart eeuw die van elkaar worden gescheiden door het einde van een Wereldoorlog. In zijn kinderjaren speelde de *Boerenoorlog* (1899) dan nog een rol, terwijl de dood hem haalde als coördinator van *Boeken voor Hanoi*; dat was zijn praktische solidariteit met het Vietnamese volk. Zijn leven, werken en denken waren inderdaad verregaand beïnvloed door de politieke en militaire gebeurtenissen van de 20^e eeuw.

De globale structuur lag daarmee in een vroeg stadium van oriëntatie vast: er is in de tientallen recensies na het uitkomen van het boek niemand die haar in kwestie heeft gesteld.

Probleemstellingen voor de historische afdeling van NWO:

Voor mijn subsidiegevers formuleerde ik in 1999, ondersteund door een groep van vijf hoogleraren – twee historici tevens mijn voormalige promotoren, twee astronomen en een wetenschapshistoricus, Anne Kox, die me feitelijk twee jaar lang begeleidde op zijn *Centrum voor Wetenschapsgeschiedenis* van de UvA – in 2000 enkele probleemstellingen, die van die verstrengeling blijf gaven:

1.

Minnaert stond kennelijk op een cruciaal moment op het kruispunt van ontwikkelingen in de astronomie (modellen van zon en sterren) én de fysica (spectrofotometrie). Hoe valt het wetenschapshistorisch te verklaren dat hij een verbindende schakel kon zijn in beide ontwikkelingen en dat hij een *funding father* kon worden van de moderne astrofysica?

2.

Hoe kan een gevluchte Vlaming die in 1936 wordt geschorst op grond van ongewenste politieke activiteiten, datzelfde jaar tóch hoogleraar worden? Zijn benoeming in 1919 wekte al verbazing. Benoemingen van buitenlanders, zeker zij die in eigen land tot vijftien jaar gevangenisstraf worden veroordeeld, waren geen usance. Bovendien werd het politieke optreden van uiterst links en rechts in het Interbellum bestreden door de overheid en de besturen van de universiteiten. Wat waren de bijzondere kwaliteiten van deze Minnaert dat hij hierop een dubbele uitzondering kon vormen?

3.

Minnaert vond dat hij als wetenschapsman ‘voorbeeldige’ sociaal-politieke keuzen moest maken. Die opvatting verklaarde zijn activiteiten in de jaren veertig en vijftig voor het *Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers*, dat de eigen bijdrage van wetenschapsmensen in de politieke arena moest verzekeren. Hij betoonde zich een fervent atoompacifist. Zijn ‘materialistische’ filosofie in zijn rede voor het verzamelde forum van de Koninklijke Academie van Wetenschappen over ‘De Eenheid van het Heelal’ (1963) wekte opschudding. Hoe kon iemand die een pioniersrol vervulde in de astrofysica maatschappelijk zó actief blijven? Hoe deed hij dat, en waarom? De Utrechtse universiteit wilde daarvan weinig weten en weerde hem in het heetst van de Koude Oorlog als Rector Magnificus. Wat bezielde hem

dat hij zijn wetenschappelijke carrière zo hecht verbond met maatschappelijke vraagstukken en activiteiten? In hoeverre was die sociale activiteit voor hem een integraal deel van zijn wetenschappelijke roeping? Zien we in zijn wetenschappelijke werk opvattingen terug die zijn ontleend aan maatschappelijke stellingnames?

4.

Hoe is het te begrijpen dat hij zich van ‘rechts’ flamingant tijdens WO I ontwikkelt tot ‘links’ socialist aan de vooravond van WO II? Hoe valt deze ontwikkeling van Vlaams activist tot antifascist en communist, die bij de meeste personen omgekeerd verliep, psychologisch te verklaren?

5.

Op welke wijze waren in Minnaerts denken diens filosofisch materialisme en de verwerping van de ‘vrije wil’, diens socialistisch-pacifistische opvattingen en diens verering van de wetenschap (psycho-)logisch verbonden? Veel natuurwetenschapsmensen voelden zich indertijd aangetrokken tot socialisme en communisme, omdat die maatschappelijke systemen een grotere rol leken toe te kennen aan de wetenschapsmensen dan het kapitalistische stelsel. Zijn deze opvattingen kenmerkend voor een groep natuurwetenschapsmensen, die zich, eenmaal bekleed met de hoogste wetenschappelijke waardigheid, in politici van geen amateurisme en hybris bewust zijn?

U ziet aan deze vraagstellingen dat de probleemstellingen voor de biografie van Minnaert ruim zijn opgevat, hoewel het hier ging om een ‘wetenschappelijke’ argumentatie die in de smaak van NWO moest vallen. In feite werd de biografie nog veel breder getrokken.

Als *wetenschappelijk en maatschappelijk belang* van de beoogde biografie gaf ik destijds onder meer aan dat de aantrekkingskracht van de bètawetenschappen sterk aan het verminderen was. Als geen ander had Minnaert gepleit voor een *culturele* rol van de natuurwetenschap. In zijn *De Natuurkunde van 't Vrije Veld* had hij een band gesmeed tussen natuurverschijnselen, wetenschap, literatuur, esthetiek en kunst. De recente erosie van dit huwelijk zou, zo schreef ik, een deel van een verklaring kunnen zijn voor het afnemen van de belangstelling voor natuurwetenschap bij de jeugd. De biografie van Minnaert kon de discussie over de culturele plaats van de natuurwetenschappen stimuleren.

In Nederland was de biografie van natuurwetenschapsmensen nog een bijna onontgonnen terrein. Van de honderd biografieprojecten die in de boezem van de *Werkgroep Biografie* van de *Maatschappij voor Nederlandse Letterkunde* werden ontwikkeld, waren er toen twee gewijd aan een natuurwetenschappelijk onderzoeker: naast Minnaert dat over Hugo de Vries. Daar is dan op dit moment Kamerlingh Onnes bijgekomen en Minnaert vanaf gevallen.

2. Aspecten van het wordingsproces van de biografie:

Bij de recensies van mijn biografie valt vijf jaar later inderdaad op dat ze als een volwaardig exemplaar van het genre is erkend². De flamingante versie van *De Groene*, 't *Pallieterke*, rondde haar recensie af met de opmerking dat zij de biograaf dankbaar was ‘voor deze schitterende biografie die voldoet aan alle eisen van het metier’. De vraag is dan hoe een eerste poging meteen kan slagen? Ik had wel wat vingeroefeningen achter de rug zoals de biografische schetsen van de historicus Reindert Jacobsen, historicus en oud-leraar van mijn school, leermeester van historici zoals Ernst Kossmann en Jan Romein, én van de polemoloog-fysicus Leo Szilard, stimulator achter het project *One World or None* dat in 1946 de atoomenergie in handen van de Verenigde Naties had willen spelen. Ook had ik de

brochure bij de opening van het Minnaertgebouw achter de rug. Maar een biografie is iets anders dan wat vingeroefeningen.

De belangrijkste oorzaak is wel dat er in Nederland een gemeenschap is van biografen, die je laat delen in hun discussies en ervaringen. Sinds 1998 bezocht ik een reeks van Symposia, ik las de verplichte boeken over de 'biografie' van Sam Dresden, Jan Romein, Jan Fontijn of Peter Gay en uiteraard een stapel recente biografieën zoals die over Henriëtte Roland Holst, Frans Masereel, Richard Minne, Guido Gezelle, Christiaan Huygens en Bolland: het lezen ging gepaard met de analyse van hun stijlen en een antwoord op de vraag welke elementen voor mij én mijn hoofdpersoon geschikt konden zijn. Ik las de laatste tien jaargangen van het *Biografie Bulletin* en deed er mijn voordeel mee. Dat ging pas echt positief werken op het moment dat ik als schrijver zelf in een bepaalde fase van voorbereiding kwam. Ik wil wat voorbeelden geven van thema's die indringend aan de orde werden gesteld en wat ik ermee heb gedaan.

a. Psychologische duiding:

Eén van de belangrijkste onderwerpen was wel de noodzaak van een psychologische duiding van de hoofdpersoon. Vooral Jan Romein had daar in 1946 al veel bevlogen passages over geschreven. In het *Biografie Bulletin* werden die ervaringen voortgezet aan de hand van eigentijdse prestaties. Zo benadrukte (1993/3) de biograaf Hans Goedkoop in *Inleving in de biografie* dat wie een ander leven wil begrijpen zijn eigen leven moest inzetten: hij moest de vragen van de ander loslaten op zijn eigen geest en werd toeschouwer en deelnemer tegelijk. Legt een biograaf iets bloot, dan geeft hij ook iets bloot van zichzelf.

De biograaf Jan Fontijn schreef (1993/3) in *De moeizame zoektocht van de biograaf als psycholoog* dat wanneer het gedrag van de hoofdpersoon vreemd of buitensporig is, en dat was bij Minnaert af en toe zeker het geval, de lezer een verklaring verwacht. De biograaf moest niet alleen sociaalhistoricus zijn, maar ook psycholoog. Wat drijft de hoofdpersoon? De beantwoording van dit soort vragen mocht niet geschuwd worden: de psychologie duikt op waar het feitenmateriaal verzameld is, en de interpretatie begint. De psychologie geeft nuttige kennis van allerlei psychische verdedigingsmechanismen die mensen hanteren om zich te handhaven. In het biografisch onderzoek, waar de inleving van de biograaf een belangrijke rol speelt, is een flinke dosis zelfkennis noodzakelijk. Die zelfkennis kan bovendien voorkómen dat de biograaf zijn eigen eigenaardigheden lichtvaardig projecteert in de gebiografeerde. Fontijn had bij zijn biografie van Frederik van Eeden ervaren hoe nuttig bepaalde elementen van de psychoanalyse waren geweest: het besef dat de basis van iemands persoonlijkheid in de jeugd wordt gelegd, en hoe belangrijk daarbij de relatie tussen kind en ouders is: "Ik had de beschikking over het dagboek van de vader, waardoor ik goed was ingelicht over de eerste zeven jaar." Datzelfde gold voor mij en voor de Dagboeken van Vader en Moeder Minnaert. Maar hoe moest ik die Dagboeken interpreteren?

De biograaf van Gorter, Herman Böhl, poneerde (1996/2) dat psychologie, cultuurgeschiedenis en wetenschapsgeschiedenis niet te scheiden waren. Ook de biograaf van Christiaan Huygens, Kees Andriessse had (1994/3) geschreven: "De wetenschappelijke biografie wordt onleesbaar als de schrijver zijn waarheid in de wetenschap zoekt, niet in het leven. In extreme mate geldt dit voor biografieën uit de exacte hoek."

Ik kon in de loop van 2001 van Minnaerts *leven* inmiddels verschillende einden *compleet* bij elkaar brengen. Ik was na een grote inspanning in staat zijn rol in de Vlaamse Beweging te interpreteren en in context te plaatsen: ik had daarvoor de hulp van enkele vooraanstaande Vlamingen gekregen. Hetzelfde gold voor het wetenschapshistorische verhaal over zijn doorbraak in de astrofysica, dat ik aan drie topastronomen heb voorgelegd. Zijn rol in de didactiek kon ik bespreken met leraren en didactici; ook zijn beschouwing over 'De vrije wil'

en de oplossing van het dilemma via de gewetensfunctie waarvoor, volgens Minnaert, Sigmund Freud de basis had gelegd, besprak ik met filosofen. Over zijn inzet als vredesactivist in de Koude Oorlog kon ikzelf als eerste deskundige functioneren. *Maar ik kon de eindjes niet aan elkaar knopen* omdat ik de beweegredenen van de mens Minnaert niet kon begrijpen ondanks, of liever gezegd vanwege, al het bloedig verzamelde egomateriaal. Wat moest het ‘Testament’ van de vader voor de jongen van tien niet betekend hebben; wat kon de opgelegde moederbinding hebben aangericht; hoe zat het met de opvoeding van Minnaert en de eventuele reproductie ervan bij die van zijn eigen kinderen; waardoor kwam zijn vrouw na acht jaar huwelijk in de psychische problemen en moest ze in Rümke’s psychoanalytische kliniek opgenomen worden; hoe om te gaan met de merkwaardige reactie van Minnaert op de vermissing van zijn oudste zoon? Dat dergelijke zaken een enorme impact op hem gehad moesten hebben, leek buiten kijf te staan. Indien ik van hem een mens ‘van vlees en bloed’ wilde maken, minstens een wens van mijn uitgever, moest ik op zulke dilemma’s ingaan om de lezer een handreiking tot interpretatie te bieden. Ik riep de incidentele hulp in van bevriende psychologen aan wie ik kenmerkende gebeurtenissen en situaties voorlegde. Hun commentaren en die van mijn vrouw deden me ten langen leste beseffen dat ik professionele hulp nodig had. Uiteindelijk heb ik de ontwerpteksten in vier avondlange zittingen systematisch besproken met psychotherapeut en klinisch psycholoog Gijs van der Zalm. Ik mag u het effect van mijn *intake* niet onthouden. Ik hield een drie uur lang betoog over de mens Minnaert, zoals die nog onsamenhangend, maar wat betreft de inhoud van de geselecteerde passages naar mijn vaste overtuiging heel wezenlijk, uit mijn conceptteksten naar voren kwam. Om elf uur nam hij het betoog over en gaf me in een monoloog een *psychologisch profiel* van de hoofdpersoon met wie ik jarenlang elke dag een aantal uren verkeer had. Hij reikte me de samenhang aan, die ik niet had kunnen vinden. Ik ging die nacht verpletterd bij hem weg en voelde tegelijk een tomeloze opwinding en blijdschap: de biografie was die avond geklaard! Als tal van collega’s ervoor pleiten dat de biograaf óók nog eens psycholoog of zelfs psychiater moet zijn, verbaas ik me erover dat ze gewend zijn bij tal van inhoudelijke kwesties deskundige hulp in te roepen maar dat ze denken dat ze déze klus zelfstandig kunnen klaren. Ik begrijp niet waarom ze a priori denken dat zij dat kunnen. Daarvoor is toch ook een leven lang ervaring nodig net als voor een beter begrip van de Vlaamse Beweging of van de astrofysica, terwijl hier bovendien de gehele persoon in het geding is. Na deze sessie zond ik mijn redder tevoren mijn interpretaties op van de gevoelige teksten van de drie Delen en gaf hij drie avonden lang precieze commentaren. Deze samenwerking heeft de vorm aangenomen van *psychologische momentopnames* achter het gepresenteerde materiaal van de Delen: in 1918, 1945 en 1970 vat ik de psychologische ontwikkeling van de hoofdpersoon samen die in het Deel heeft plaatsgevonden. Laat ik een voorbeeld geven van een stukje van zo’n *momentopname* aan het eind van Deel I:

“Ook zijn moeder zit in deze driehoek gevangen: Jozefina verbindt zich grenzeloos met Marcel. Zij gaat in hem op en ‘bezet’ hem door haar liefde. Marcel maakt de belofte van maatschappelijk schittering waar en neemt de plaats van zijn vader in. Jozefina gaat mee in alles wat haar zoon doet uit angst hem te verliezen. Ze gaat ook mee naar Nederland, waar hun symbiotische relatie wordt voortgezet. In het verlengde hiervan is een verklaring mogelijk voor Minnaerts *uiterste radicalisme*. Vader en moeder werpen zich op het kind en blokkeren zijn emotionele ontwikkeling. De geboden van de vader hangen als een molensteen om zijn nek. Het kind voelt zich verraden door volwassenen en komt in permanent verzet. Als machthebbers dingen kapot maken, ontsteekt hij in woeste woede om het zoveelste verraad. Marcel identificeert zich in dat geval met een onderdrukte persoon, partij of zaak: met Evariste

Verdurme, Vlaanderen, ‘de Tsjech’, ‘het kind’, ‘de vrouw’ en de *Vlaamse Hogeschool*. *Minnaert is de man van een diep geworteld verzet*.

Hij ontwikkelt zich mateloos op intellectueel en cultureel gebied. Zijn gedrevenheid is rusteloos, omdat hij zich de oorsprong van zijn woede en agressie niet bewust kan maken. Hij is trouw aan zijn grote idealen en heeft het vermogen zich op te offeren. Hij is tegelijk zelfzuchtig in zijn streven, heeft moeite met de nuance en met het inleven in de gevoelens van anderen. Zijn gretige belangstelling voor vraagstukken van pedagogiek en didactiek kan een middel zijn om bedenkingen over zijn eigen opvoeding af te weren en er een positieve draai aan te geven.” (148-149)

De kennelijke invloed van de opvoeding op Minnaerts leven en werk confronteerde me met inzichten over familiesystemen, die voor mij een gesloten boek waren. Door me in Minnaert te verdiepen leerde ik mezelf beter kennen. Ik ben ervan overtuigd dat het leven van een mens, ook dat van een geniaal wetenschapsman, uit meer bestaat dan uit zijn werk en zijn carrière. Als er gegevens zijn over de mens Minnaert, dienen die aan bod te komen om hem “van vlees en bloed te laten zijn”. Ik ben zijn zoon en schoondochter dankbaar dat ze mijn onorthodoxe aanpak hebben gerespecteerd, al zal dat soms niet gemakkelijk voor hen geweest zijn.

Een maand na het uitkomen van de biografie kreeg ik een telefoontje van iemand die hem nog had meegemaakt eind jaren zestig en mijn boek had gelezen. Hij was fotograaf en zelf bezig met biografische schetsen over het werk en leven van kunstenaars. Hij feliciteerde me met het schitterende boek, máár achtte de schets van het persoonlijke leven van Minnaert te openhartig. Hij vroeg of ik niet het schaamrood naar de kaken voelde stijgen als ik diens zoon of schoondochter onder ogen zou komen?

Ik was het niet met hem eens. Minnaert was een groot mens, maar had zijn zwakke punten. Ik heb geprobeerd die, naast zijn grootheid, eerlijk aan bod te laten komen. Wat mij betreft wordt hij daar niet minder groot om. Maar goed, zou Minnaert gelukkig geweest zijn met het idee dat een vreemde zijn leven op deze manier ging uitspitten? Hij heeft daar wel een antwoord op gegeven. Hij werd in 1968 benaderd door de Nederlander Lammert Buning, die de biografie wilde schrijven van Jan Derk Domela Nieuwenhuys Nyegaard, de Nederlandse dominee die hem in het Gent van 1914 had meegesleept in het uiterste radicalisme van *Jong-Vlaanderen*. In 1968 had hij een Vlaamse vriend geschreven dat hij Domela achteraf toch een ‘ijdele dweper’ vond. Minnaert reageerde bovendien op conceptteksten die Buning hem had toegestuurd:

“Laat U niet teveel door Uw held meeslepen: hij had ook zwakke kanten die U vrijwel geheel verdoezeld heeft. En het komt toch aan op de waarheid, - het enige wat tenslotte blijven zal.”

Buning kwam inderdaad niet verder dan de eenzijdige visie van een partijganger. Ik heb me door dit pleidooi voor waarheid en integriteit laten leiden.

b. De wording van de wetenschapsman en de didacticus.

Op een lezing over *De biografie in de literatuurtraditie* bracht de Neerlandica M.H. Schenkeveld naar voren (2000/1) dat de literatuur zelf, het wordingsproces van het schrijverschap, er in de meeste biografieën over schrijvers, ook in die van Etty over Henriëtte RH, bekaaid af komt. Ik was bij die lezing en dacht direct: toegepast op een biografie van een natuurwetenschapsman zou daarom het *wordingsproces* een rode draad moeten zijn; niet zozeer qua inhoud en analyse, maar als proces, als attitude, als ontvankelijkheid. In Minnaerts vroege necrologie van de chemicus Van 't Hoff in *De Goedendag*; het jaartal is 1908 en hij is

dan vijftien jaar, lag al een programma voor het leven besloten: hij onderschreef namelijk de mening van Van 't Hoff dat er mensen moesten komen die louter 'onderzoeker' zouden moeten kunnen zijn. In het *Biografie Bulletin* van (1994/3) had Marga Coesèl eerder geconstateerd dat een natuurwetenschappelijke biografie veeleisender was dan een literaire biografie: naast literaire vaardigheid, intuïtie en psychologisch inzicht moest de biograaf voldoende kennis hebben van het gespecialiseerde vakgebied. De biografie moest door een vakgenoot geschreven worden, die tevens voor niet-vakgenoten moet schrijven:

“De moderne, geïntegreerde biografie kan voor vakgenoten en andere geïnteresseerden op aantrekkelijke en eenvoudig toegankelijke wijze informatie geven over het ontstaan van theorieën en de opkomst en ontwikkeling van de verschillende takken van wetenschap.”

Dit is inderdaad een probleem dat sommige germanisten en historici in Vlaanderen, die wezenlijk belang stelden in Minnaert, heeft doen afhaken: wij kunnen Minnaert als fysicus niet volgen! Toch staat het werk van Minnaert aan het begin van een ontwikkeling in de astrofysica, zodat zijn vraagstellingen voor een welwillende leek nog te volgen zijn. Ik verkeerde dus in het nadeel met mijn chemische specialisme, dat, op de algemeen fysische grondslagen na, geen raakvlakken heeft met het werk van Minnaert.

Ik heb mijn dilemma opgelost door met de hulp van vakastronomen én leraren natuurkunde een spannend ontdekkingsverhaal te schrijven over de queeste van Minnaert in de nieuwe Utrechtse zonnephysica van 1918. Ik heb daartoe de vele tientallen eigen publicaties van Minnaert geanalyseerd evenals de internationale reacties die er vaak op volgden. Zijn fysica speelde zich immers aan het eind van de jaren twintig niet langer in Nederland af, maar in Duitsland, in de VS, Engeland en Australië.

Hij was er bij zijn komst in Utrecht niet echt van op de hoogte dat er sprake was van een fundamenteel verschil van mening tussen de experimenteel fysicus W.H. Julius én de wereldwijde gemeenschap van astronomen. Julius had ten behoeve van zijn theoretische gelijk een dure spectrograaf aangeschaft, een grote kijker met tralie – de derde in de wereld – en beschikte over een begenadigde assistent, W.J.H. Moll, die de beste microfotometrische apparatuur ter wereld tot ontwikkeling had gebracht. Op het moment dat die omvangrijke en gecompliceerde apparatuur via grote verbouwingen aan de praat gebracht moest worden werd de oude Julius ziek en kwam de jonge, Vlaamse banneling vragen of er werk was. Hij was verbluffend handig, wist de spectrograaf te installeren en was één van de eerste mensen ter wereld die zag hoe de *nieuwe* apparatuur van Moll de resultaten van de *gloednieuwe* spectrograaf verwerkte. Het is een verhaal, dat Minnaert achteraf construeerde:

“Een stukje spectrogram (met fraunhoferlijnen) van enkele millimeters wordt aldus omgezet in een prachtig registrogram van een tiental centimeter lengte dat er uitziet als een bewogen berglandschap met pieken en glooiende dalen. Men onderscheidt duidelijk de enkelvoudige lijnen en de plaatsen waar twee of meer lijnen bijna samenvallen en half met elkaar versmolten zijn; flauwe inzinkingen, die het oog nooit zou opmerken bij het bestuderen van de plaat, worden feilloos door de microfotometer opgetekend; en al deze bijzonderheden worden zódanig weergegeven dat de doorlating van de plaat in elk punt kwantitatief en exact af te lezen is. Het gehele spectrum, op ietwat behoorlijke schaal in een registrogram omgezet, zou een ontzaglijke kromme worden van ongeveer 100 meter lengte.” Hij vond het sensationeel. “Ik herinner me dat onze eerste microfotometrische registratie van een klein deel van het zonnespectrum onmiddellijk het zeer ambitieuze plan genereerde van een complete fotometrische *Atlas*.”

Dit citaat is een herinnering uit 1963. Minnaert stond bij dit apparaat in 1919 en zou pas in 1966, samen met de Amerikanen, de laatste resultaten afronden in een publicatie van het *National Bureau of Standards*. Hij was in staat een levenswerk te formuleren en te voltooien. Er was in die beginjaren veel creatief werk nodig voordat de doormeting van de fotografische platen uitsluitsel kon geven over de intensiteit van de zonnelijnen. Minnaert liep daarbij voorop.

Minnaert bejubelde die eerste jaren zijn leermeester Julius en zong onvoorwaardelijk diens lof. Maar Julius had het 25 jaar lang bij het verkeerde eind gehad: niet een klein beetje, maar voor de volle 100%. Einstein had in de controverse tussen die twee over de spectrale roodverschuiving volstrekt gelijk. Het was voor Minnaert erg moeilijk op te schuiven in de richting van het paradigma van de andere zijde. De pseudo-rationele analyses over ‘hoe wetenschap functioneert’, sociologisch langs de weg van Kuhns paradigmatische verschuivingen of filosofisch via Lakatos’ researchprogramma’s waren aan Minnaert niet besteed. Wat hem tenslotte redde was *zijn unieke apparatuur*, die van Julius dus, en de theorievorming over de zorgvuldig gestandaardiseerde registrogrammen die de metingen hadden opgeleverd. Via de astrofysicus Anton Pannekoek, die in beide kampen bivakkeerde, wist Minnaert heel langzaam de weg naar het andere kamp te vinden: dat was na de dood van Julius nota bene dat van zijn nieuwe baas in Utrecht, Leonard Ornstein. Het is een fascinerend verhaal op basis van geduldig experimenteel werk: vol onverwachte tegenslagen en successen, opportunistische sprongen en koppige straatvechterstactieken van onze Minnaert. Het is internationale wetenschap in actie. Een goede vriendin, Liesbeth, schreef me het volgende commentaar:

“Je hebt het zelfs voor elkaar gekregen dat ik ook de inhoudelijke, natuurkundige hoofdstukken heb gelezen en met stijgende interesse. Ik snap het nu een beetje – niet helemaal. Maar wat jij wel hebt weten over te brengen is de liefde voor dit vak. Dat het toch heel spannend was om je met dit wetenschappelijke werk bezig te houden, met de nieuwe ontdekkingen – en dat de onderzoekers daar heel veel saaie, taaie meet- en rekenurtjes voor over hadden. Je geeft een mooi kijkje in de keuken van ‘het bedrijf’. Maar ja, ik heb nu ‘de bel’ van de fraunhoferlijnen, anomale dispersie en breking horen luiden – maar ‘de klepel’? – Nee, die heb ik niet te pakken. Toch wil ik je complimenteren met je didactische gave om een alfamens als ik te verleiden om dit alles gewoon voor de lol door te lezen.”

Zo heb ik het willen schrijven en zo heeft het in minstens één geval gewerkt.

c. Verover de vrijheid van het woord:

Op een Symposium in 1999 vertelde de Leidse auteur Willem Otterspeer (1999/2), die als object de filosoof Bolland had genomen en zich thans moet meten met de moeilijker opgave om W.F. Hermans te portretteren, dat een biograaf zichzelf de vrijheid moet bevechten om los te komen van een dorre chronologie van een leven. Hij zei:

“De huidige biografie heeft een onontkoombare mal, zo dwingend als een negentiende-eeuwse roman. Een voorgeslacht, een milieu, jeugd, volwassenheid en ouderdom, de tijdsomstandigheden, de respons, de verklaring: het zijn de ingrediënten die een automatische compositie opleveren. Het psychologisch realisme eist een catalogus van het erfelijk materiaal, het fysiek voorkomen, de gedragsmechanismen, de historische inbedding, om zo de illusie te wekken dat de persoon in kwestie daaruit als het ware is opgestaan als een chemisch proces uit zijn receptuur. De gedachte dat

elk leven een eigen vorm van vertelling eist, en dat de biograaf daarin participeert, het gemeengoed van elke romanschrijver, wordt slechts bij hoge uitzondering in de Nederlandse biografie aangetroffen. Evenzo is het gesteld met de gedachte dat een afwisseling van stilistische middelen bij de biografie evenzeer op zijn plaats is als in de roman. Omkering van tijdsvolgorde, versnelling of vertraging van tempo, grote verhaallijn en korte vertelling, rapportage en essay, het zijn allemaal aanpassingen aan wat de stof eist en de persoon biedt.”

Otterspeer betoogde dat de biografie de erfvijand van de geschiedenis is, dat ze juist op zoek is naar de mythe. Ze geeft de antagonist weer als navel van de wereld, vertelt zijn leven als een handvol misverstanden, bouwt het verhaal op uit obsederende thema's.

Ik was het destijds op veel punten niet met Otterspeer eens, maar kreeg na zijn pleidooi zin in een grotere variatie dan ik me aanvankelijk had willen toestaan. Zo was ik bezig met Deel II, de wording van de wetenschapsman, dat er net zo ging uitzien als Deel I. Dat wil zeggen dat ik een geheel van activiteiten in een bepaalde periode beschreef, stel die tussen 1918 en 1925. Via zes van die sprongetjes in de tijd zou ik netjes bij 1945 uitkomen. Ik liet dat keurslijf los en gunde mezelf, ook na een soortgelijk commentaar van één van mijn meelezers, Herman Masthoff, een andere structuur. Daarbinnen sprong ik bijvoorbeeld voor het wetenschapshistorische verhaal in hoofdstuk 8 van 1918 naar 1936 om in hoofdstuk 9 weer vrolijk in 1918 terug te keren. Ik begon drie hoofdstukken met 1918! Ik schiep aparte hoofdstukken voor spannende activiteiten met specifieke zijsporen zoals *De Natuurkunde van 't Vrije Veld* (hoofdstuk 12), Minnaerts periode als cursusleider en brieven-schrijver in het gijzelaarskamp Sint Michielsgestel (hoofdstuk 14) en zijn filosofische worsteling met *De vrije wil* bevroor ik bijna in de tijd (hoofdstuk 15).

Biograaf Richard Holmes had in het *Bulletin* (1995/2) gepleit voor de ‘dagelijkse activiteiten’ van de geportretteerde:

“Sindsdien geloof ik dat in de biografie bijna niets zo moeilijk en, als het lukt, niets zo bevredigend is als de herschepping van het dagelijkse, gewone levenspatroon van een individu – vol van aardse, triviale, grappige en alledaagse gebeurtenissen, – in één woord, de herschepping van de intimiteit.”

Ik verzon een ‘dag uit het leven van Minnaert’ waarin hij zich wijdt aan *De Natuurkunde van 't Vrije Veld*: hij reist daarin van Utrecht naar Zandvoort en terug naar Bilthoven. Drie radioverslaggevers wilden later, los van elkaar, samen met mij die tocht maken, die volgens hen immers in werkelijkheid had plaatsgevonden. Ze was fictie, maar ik had Minnaert de gelegenheid gegeven een twintigtal observaties in de vrije natuur te doen en daarover te mijmeren en te filosoferen. Het heeft kennelijk gewerkt.

De boetpredikatie van Otterspeer heeft me gestimuleerd om meer ruimte te dŕven pakken. Bij een gelijkblijvende omvang van de twee latere Delen ging het aantal hoofdstukken van zes (I) naar tien (II) en zelfs naar twaalf (III). Die versnippering in tijd zou het chronologisch besef aangetast en zou lezers en recensenten verward kunnen hebben. Dat blijkt niet het geval te zijn.

d. De betekenis van de biografie zelf:

Waarom schrijven mensen een biografie? Biograaf Holmes (1996/1) was van mening dat het schrijven van *levensverhalen* de uitdrukking is van een diep en gezond instinct van de moderne mens. Niet van een behoefte aan mythen, roddels, schandalen, maar van de noodzaak om onze levens een doel te geven. We willen ze een vorm geven, een bedoeling en continuïteit. Daarom vertellen we onszelf het verhaal, keer op keer. Ook biografe Solange

Leibovici schreef in haar *Listen en strategieën* (1996/1) dat de hernieuwde belangstelling voor het genre van de biografie verklaarbaar is als een zoektocht naar de eigen identiteit en naar die van de ander. Nog nooit werd het onstilbare verlangen om jezelf te vertellen tegenover zo'n onstilbaar verlangen geplaatst om de ander te observeren.

Gé Vaartjes, de biograaf van Herman de Man en thans van Top Naeff, sprak (1996/3) van 'biografische reanimatie': positief gerichte belangstelling voor een ander mens, die een boeiend en zinvol leven leidde. In onze cynische tijd van *debunking* wist hij geen betere definitie. De biograaf Wam de Moor voegde toe (2000/1) dat voor de geschiedschrijver historische personen deel uitmaken van een groot fresco: ze zijn bestanddelen van een groter geheel en worden alleen belicht voor zover zij invloed hebben uitgeoefend op dat geheel:

“De biograaf schetst de bepaalde mens in zijn ontwikkeling, en de biografie is daarmee een zaak van vlees en bloed.”

Hella Haasse (1998/2) vertelde:

“Je interesseert je persoonlijk voor een personage of een tijdstip. Ik vermoed dat die fascinatie correspondeert met iets in jezelf, iets wat misschien volkomen onbewust in jezelf leeft. Een probleem, een verhouding of een ontwikkeling waar je middenin zit of die je voorvoelt. Anders zou je dat onderwerp niet kiezen. En terwijl je die levens uitpluist en opschrijft, ontdek je dingen over die mensen en tegelijkertijd geef je dan gestalte aan iets dat voor jezelf essentieel blijkt te zijn. (...) Pas achteraf blijkt dat het voor een groot deel de weergave is van mijn eigen innerlijke problematiek.”

De keuze van de biograaf is daarmee voer voor psychologen. Ik heb dat bij Minnaert niettemin sterk ervaren. Ik wist niets van zijn uiterste radicaliteit in de jaren tussen 1908 en 1918, maar kon mezelf spiegelen in de jaren tussen 1967 en 1975. Met dat verschil dat voor Minnaert die radicaliteit van de *Jonge Vlamingen* meteen een onomkeerbare keuze impliceerde voor Duitsland in de Eerste Wereldoorlog en bijgevolg de uitstoting uit zijn Vlaamse vaderland, terwijl mijn radicalisme zonder veel gevolgen kon wegebben als collectieve uiting van een toevallig zich manifesterende, niet voor herhaling vatbare, *jeunesse dorée*. Het is frappant hoe onbewuste motieven kennelijk een rol spelen die pas in een gevorderd stadium van zo'n onderneming tot expressie komen.

3. Over de 'existentiële' biografie van Söderqvist en de 'humanistische' biografie: *Trois images de la passion d'un homme*.

Vooraf aan deze discussiedag kreeg ik van de organisatoren een waardevol artikel uit 1996 toegezonden van de Zweed Thomas Söderqvist, waarin hij pleit voor een wetenschapsgeschiedenis waarin ruimte is voor wat hij noemt 'existentiële' projecten en keuzes³. Hij schrijft vanuit een beroepsgroep die de laatste tientallen jaren vergeven is geweest van aprioristische wetenschapsgeschiedenis. Vooraanstaande wetenschapsmensen werden niet beschreven omwille van henzelf, maar om als *case study* een vooropgezet doel te dienen. Wetenschap zou zich bijvoorbeeld ontwikkelen via researchprogramma's; wetenschap zou volkomen rationeel of zou daarentegen in eerste instantie sociologisch óf psychologisch gestuurd worden, enz. Sommige stromingen ontkenden zelfs de kenbaarheid van het individu of de mogelijkheid van een zinvolle reconstructie van het leven überhaupt. In al die gevallen blijft het individu, en daarmee het genre van de biografie, ondergeschikt aan het vooropgezette doel. Söderqvist pleit daarentegen voor het schrijven van verhalen waarin we de unieke persoon tot leven brengen, waardoor we ons kunnen identificeren met anderen die in en vóór de wetenschap hebben beleefd en in die wetenschap levensvreugde en -vervulling

hebben ervaren. Dat lijkt erg op datgene dat ik hiervoor uit het *Biografie Bulletin* naar voren heb gehaald.

In het geval van Minnaert: wat stuwde deze strevende mens voort, wat probeerde hij te bereiken, welke pijn beleefde hij daarbij, welke vreugden bracht zijn leven mee, welke passie bewoog hem? Een biografie moet op die elementen de nadruk leggen, moet volgens Söderqvist ‘existentiële’ momenten van de mens verwoorden. De biografie van Max Dresden over de fysicus Hans Kramers (1988) haalt hij in dat verband waardierend aan. Ook voor de ethische beleving van de wetenschap vraagt hij nadrukkelijk aandacht.

Ik had het stuk van Söderqvist niet gelezen, maar meen wel dat mijn biografie van Minnaert in die geest is geschreven. Ik zou niet van een ‘existentiële’ biografie willen spreken omdat dat onvermijdelijk de vooropgezette en vooringenomen biografische productie van Sartre van stal haalt, maar liever van een ‘humanistische’ biografie – als die al een bijzondere naam moet hebben.

Ik wil drie passages uit de drie Delen van mijn ‘Minnaert’ halen om mee te lijden en te streven met mijn hoofdpersoon: drie beelden van de passie van een man.

Het eerste beeld komt uit Deel I en behelst de reactie van hoofdredacteur Minnaert van het scholieren- en studentenblad *De Goedendag* als zijn vriend, de dichter Everiste Verdurme alias Ledegouwer, van school wordt verwijderd: indirect leidt dit tot de dood van de jongeling. De tegenstander is de latere kunstpaus van België, Leo Van Puyvelde, zogenaamd flamingant, die de jongen er wegens de uitdrukking ‘blote borsten’ in één van zijn gedichten bij heeft gelapt. Deze Van Puyvelde zou in zijn loopbaan als Rubenskenner voor een goed deel bestaan van dergelijke borsten:

Een krijsende, wilde haat:

“Van Puyvelde was, anders dan de prefect, op de hoogte van diens pseudoniem als redactielid. Nog dezelfde dag stuurde de prefect Verdurme van school. De redactie schreef: “Het is een ongehoord en ongelooflijk feit. En toch is onze medewerker, onze vriend Ledegouwer, van het Atheneum geworpen. Is hij als de bedorven vrucht vanuit de ‘goede’ verwijderd, is hij als een door-de-pest-aangetaste, met vieze vingers en een minachtende mond, de deur geweest...”

De redactie van *De Goedendag* was niet bij machte haar “grenzeloze minachting en onnoemelijke afkeer voor hen die de schelmenstreek begingen” uit te drukken.

Verdurme was een goede, rustige leerling geweest. Met de school had zijn bundel niets te maken. Minnaert hoonde prefect Clevers en leraar Van Puyvelde pagina’s lang. Redelijke argumenten waren er niet voor Clevers’ daad: “Zag hij in ’t geval een gelegenheid om zich te wreken op een der redacteurs van *De Goedendag*, wilde hij de flamingant treffen in Ledegouwer?” Was het de wraak van een franskiljon?

Minnaert kon er niet over uit: “Ik vind de woorden niet en mijn gedachten dwarrelen als herfstblaren in de wervelwind...” Hij kende Clevers goed van het bestuur van *Dodonaea*; bij Van Puyvelde volgde hij op de universiteit de leergang kunstgeschiedenis. Een jong, getalenteerd mens was verraden.

Minnaert zag een klein huisje voor zich, een jongen die traag naderde. Een moederlach, de opgekropte smart, de woorden ‘Ik ben weggesmeten’ en de plof van een vallend lichaam: “Ik zie, heer prefect, een huizeke vol onmenselijke smart; – ik zie een filister, heer prefect, die in een leunstoel gezeten disserteert over moraal. Ik voel de wanhoop van de ouders die gulden dromen hadden gesponnen met teerheid en

liefde om wier ziele nu kille zwarte nacht waart. Ik voel de haat, de krijsende, wilde haat van hem, waarvan men 't beste wat hij bij zich droeg, het diepste, het innigste, het eerlijkste wat hij bezat, met de voeten trapt, verschopt als rottend vuil." Marcel identificeerde zich met het slachtoffer.

Hij riep de jongeren op Ledegouwers bundel te kopen en er de grote menselijkheid in te ontdekken. De 'ganse Vlaamse jeugd' stond aan diens kant, die van oprechtheid, dapperheid, *van het licht!* Latere afleveringen vermeldden de bijval op de scholen en de wraakzucht van enkele Vlaamsgezinde leraren." (78-79)

Het tweede beeld speelt in 1936 als Minnaert betrokken wordt bij de inwijding van het monument van Jozef Cantré voor de Vlaamse dichter René De Clercq in Lage Vuursche, waarbij de Vlaamsgezinden van het VNV én de NSB'ers massaal de fascistische groet brengen:

De gebalde vuist in Lage Vuursche:

"Op 11 september had Minnaert een brief gekregen van Boudewijn Maes uit Sint Martens Latem. Die had eind april in Amsterdam gepraat met Ria De Clercq en enkele vrienden: "Daar vernam ik voor 't eerst dat er vanwege zekere mensen gemanoeuvereerd werd, om zich van de onthulling van René's gedenkteken meester te maken ten einde deze plechtigheid in het teken van fascisme of nationaal-socialisme te doen plaatsnemen." Hoewel Minnaert weet had van de fascistische overtuiging van Van Vesseem, Van Genechten en van de pro-Duitse gezindheid van veel oude strijdmakkers, liet hij deze waarschuwingen niet tot zich doordringen.

Die middag werden er de godsvrede indachtig kransen gelegd door DDB, ANV, *Raad van Vlaanderen*, de *Grijze Brigade* van het *Vlaams Nationaal Verbond*, Zuid-Afrikaanse groeperingen, NSB, *Nationale Jeugdstorm* en *Zwart Front*. Burger legde de symboliek uit van Cantré's sculptuur: "De Clercq oprijzend in de tuin van Dietsland: met het aangezicht naar de zon gekeerd drukt hij *De Noodhoorn* tegen zijn hart, terwijl de linkerhand het verband vasthoudt met de moederaarde Dietsland." Een Utrechts koor zong liederen van De Clercq op toonzetting van de componist Jef van Hoof. Het hoogtepunt was de declamatie door Magda de Groot van enkele verzen zoals

Belijdenis:

Nederland, mijn land geworden.

Zorg dat Vlaandren niet vergaat.

Jeugdstormertjes in uniform marcheerden daarop het kerkhof rond. Bij het zingen van de nationale volksliederen bracht de meerderheid van de aanwezigen de fascistengroet. Als protest hieven Jozef Cantré en Minnaert bij *Wilhelmus* en *De Vlaamse Leeuw* de gebalde vuist, zo meldde het sociaal-democratische *Het Volk* en voegde toe: "In naam van René De Clercq's nagedachtenis protesteren wij met klem tegen de ongehoorde opdringerigheid der fascistische vijanden van de vrijheid en wij maken er het comité een ernstig verwijt van, dat het deze schending van De Clercq's graf niet heeft weten te voorkomen." Het blad noemde de Vlaamse volksdichter De Clercq een sociaal-libertijn, die niets met fascisme te maken had willen hebben."(239)

Het derde tafereel ontrolt zich in 1957 in de Senaat van de Universiteit van Utrecht. Nietsvermoedend is Minnaert naar de vergadering gegaan voor het hamerstuk dat hem tot Secretaris van de Rector en het jaar erop tot Rector Magnificus zal maken: de bekroning van zijn Nederlandschap en van zijn loopbaan. In plaats daarvan heeft de bioloog Koningsberger, een oude vriend, gezorgd voor een geheim overleg waarin collega's hebben besloten niet met Minnaert te willen samenwerken:

De Universiteit wordt door U misbruikt:

Minnaert richtte zich tot de rector:

“U heeft mij medegedeeld, dat de vijf collega’s, die straks achtereenvolgens aan de beurt komen voor het rectoraat, niet wensen met mij als Secretaris samen te werken; zij willen mij geen rector zien worden, omdat ze bezwaar hebben tegen mijn politieke gezindheid. In die omstandigheden denk ik er niet over mij voor het rectoraat beschikbaar te stellen. Om mijn taak goed te kunnen vervullen, moet de rector zich gedragen voelen door het vertrouwen van zijn collega’s. Wil een groep onder U mij dat niet geven, dan stel ik geen prijs op het rectoraat. Maar wel heb ik iets te zeggen tegen deze collega’s en tegen hen die het met hen eens mochten zijn.

Wat zij mij verwijten is vooral, dat ik op bepaalde punten blijf samenwerken met groepen waarvan men vreest dat ze de vrije meningsuiting zouden onderdrukken als zij de macht kregen. Daarom worden door U alvast de methoden van McCarthy ingevoerd (want dat is het!) en daardoor het kwaad zelf dat men wil bestrijden. De ketterjacht is begonnen.

Welnu ik sta op het standpunt van de coëxistentie, de noodzaak van het gesprek en van de onderhandelingen, in de overtuiging dat ik daardoor de zaak van de vrijheid meer bevorder dan U. Het verbreken van de contacten, dat U van mij zou willen en dat U mij opdringen wilt met boycotmethoden, weet U wat het is, heeft U het herkend? Het is een onderdeel van de koude oorlog.

Gij die niet weten wilt van gemeenschappelijk overleg, ge hebt geen ander alternatief te bieden dan deze koude oorlog en de daarmee samenhangende bewapeningswedloop, die alle krachten van de volkeren opzuigt en ons naar de afgrond voert. Als er een derde wereldoorlog mocht uitbreken en er vallen atoombommen, vraagt U dan in geweten af of U gedaan heeft wat U kon om deze oorlog te vermijden, of U hem wellicht voor een klein gedeelte mede veroorzaakt heeft.

Ik kom ertegen óp, dat de Universiteit hier door U misbruikt wordt om *Uw* politieke visie door te drijven. Zegt mij niet dat het om algemeen-menselijke waarden gaat. De menselijke waarden zijn mij even dierbaar als U, we verschillen alleen in de manier om ze te verwezenlijken. U drijft *Uw* manier door en U voert hier dus politiek, en daardoor begeeft U zich op het hellende vlak. Want wat nu tegen mij wordt gedaan, zal zich straks herhalen tegen andere minderheden in de Senaat. Des te minder denk ik erover, de contacten te verbreken die U mij verwijt, omdat het gaat over samenwerking voor het behoud van de vrede en tegen de atoomwapens – tussen mensen die ieder in hun groep de warmste voorstanders van de vrede zijn. Het zal niet weer gebeuren dat vredesbewegingen uiteenvallen juist op het ogenblik dat er oorlogsgevaar dreigt!

Beste collega’s, ik wens oprecht dat degenen die straks Rector zullen zijn, vruchtbaar werk zullen kunnen verrichten, dat voldoening geeft en de bloei van onze universiteit bevordert. Wat mij betreft, ik heb vastheid en vrede in het geloof dat de wereld vooruitgaat en dat er nieuwe vormen van samenleving op komst zijn, waarin het uit is met de oorlog, waarin allen deel zullen hebben aan het levensgeluk, en waarin ook de vrijheid, die U en mij dierbaar is, verwezenlijkt zal zijn.”

De krachtige taal van Minnaert moet in doodse stilte zijn aangehoord. Zijn vriend Freudenthal voelde zich schuldig: “Wat me achteraf spijt is dat ik op dat moment geen schorsing heb aangevraagd. Na de woorden van Minnaert met zijn fraaie stem was iedereen onder de indruk. Dan had ik na de schorsing aan Koningsberger moeten vragen of de mensen wilden opstaan die hadden geweigerd met Minnaert samen te

werken. Zeker één van die mensen bij de eerste vijf verzekerde mij dat hij geen ‘ja’ had gezegd. Dat zijn van die momenten waarop je faalt.” (387-389)

Ik noem deze drie beelden mét Frans Masereel, van wie Minnaert heeft gehouden en die ze passend zou hebben kunnen vormgeven: ‘Beelden van de hartstocht van een mens’ (*Images de la passion d’ un homme*).

29 april 2004
Leo Molenaar
Erasmiaans Gymnasium
3015 CN Rotterdam
www.leomolenaar.nl

¹ Deze tekst is niet de uitgesproken tekst. Omdat ik de laatste in een rij van vijf ben, wil ik op basis van de bevindingen en eerdere inleidingen kunnen schuiven in deze tekst. Onderdeel 3 en 4 kunnen wisselen.

² Ik heb bij mijn paper enkele recensies gevoegd: minstens die uit NRC/Handelsblad, De Volkskrant, Elseviers Weekblad, De Standaard, 't Pallieterke, De Gentenaar en Ons Erfdeel.

³ *Existential projects and existential choice in science: science biography as an edifying genre* in R. Yeo en M. Shortland, eds., *Telling Lives: Studies of Scientific Biography*, Cambridge 1996.